

БИБЛИЯТА И МЕЖДУТЕКСТОВИЯТ ДИАЛОГ В УЧИЛИЩЕ

Мария Пилева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията засяга ползите от въвеждането на изучаване на Библията в училище върху интерпретативните компетенции на обучаемите. Въпреки че на този раздел от програмата по БЕЛ не е прецизирано мястото и броят предвидени часове не е достатъчен, той е значещ за българското образование след десетилетия мълчание за съществуването на библейски теми, образи, мотиви. В статията се посочва, че преподаването трябва да се фокусира не само върху Библията, но и върху начина, по който определени библейски елементи функционират в други произведения, и са дадени практични примери за интертекстуални връзки и препратки. Подчертава се значението на библейските знания за културния растеж и оформянето на естетическия вкус на учениците.

Ключови думи: мотив; тема; Библия; литература; интертекстуалност; религия; култура

Голям принос към съвременното образование за запознаването на учениците с библейските теми, образи и мотиви безспорно представлява въвеждането в програмата по литература за V и за VIII клас на часове, в които се отделя специално внимание на Библията. „Образователното усилие е да се предложи един диалог и автентичен, и в духа на съвремението. Педагогическата концепция за изучаване на Библията е и културна концепция, целяща разбиране и усвояване на специфичните библейски кодове; интерпретиране и тълкуване на библейските послания на вярата; формиране и развитие на родово самосъзнание и библейски (общочовешки) ценности“ (Rasheva-Merdjanova, 2007). Все още обаче това изучаване, независимо колко часа са отделени в тези класове (а тенденцията е да стават все по-малко), стои някак изолирано от изучаването на западноевропейска и българска литература в същите и останалите класове (вж. Pileva, 2017). Затова в статията е потърсен междутекстовият диалог, чрез който да се предизвика интерес към тази книга – като се сравнява с познати неща и като се разкрие колко дълбоко е проникнала в живота ни.

В „Енциклопедия Британика“ се открива следното твърдение на Г. Дейвис: „Библията въвежда своя възглед за Бога, за всемира и човечеството във всички

основни западни езици, а оттам – и в мисленето на западния човек. Тя се превръща в най-достъпния, познат и надежден източник и пробен камък на западните интелектуални, нравствени и духовни идеали“. Още от Средновековието Библията става неизчерпаем извор на идеи и теми за композитори, художници, поети, писатели, сътворили огромно количество творби, освен специализирана богословска литература, речници, атласи и енциклопедии, апологетични трудове и др. В историята на европейската литература едва ли може да се намери друга книга, която да е вдъхновила написването на толкова много книги. „Библията е главен елемент в нашата собствена традиция на въображение, каквото и да мислим, че вярваме за нея. Тук настоятелно възниква въпросът: защо тази гигантска книга стои непостижимо в центъра на нашето културно наследство... и разстройва всички наши опити да я заобиколим“ (Frye, 1993: 16). Корените на Библията са проникнали много дълбоко и са оказали продължително благотворно влияние върху езика на европейската литература и не е случайно, че тази култура е пропита и формирана от християнството. Ако погледнем българското народнопоетическо творчество, старобългарската и ранновъзрожденската литература, ще открием същото. В този смисъл, длъжността на автора на учебници и на преподавателя остава свързана с тази на духовника.

На учениците следва да се представи фактът, че самата българска литература още от нейното възникване през IX в., през Възраждането и до наши дни борава с библиейските истини и общочовешкият опит, вложен там, съзрява и чрез тях. Този интерес на литературата е не само естетически. Със своето присъствие библиейският текст постоянно осветява, остойностява литературния, който едновременно го пресъздава и съдържа в себе си. Това би било от помощ при темите от раздела Средновековие. Повтарянето на библиейски модели в литературния текст има цел да се задържи в духовното и да освети пътя, който представя на учащия. Благодарение на символите, употребени в такива текстове и натоварени с послания, светът става „прозрачен“, способен да изрази трансцендентността.

Важността на религиозната система за изясняване на скритите послания в голяма част от художествените произведения е очевидна. „В началото всяко културно творение – инструментите, институциите, изкуствата, идеологиите и т.н. – е било религиозна проява или е имало религиозна първооснова или източник“ (Eliade, 2000: 86). Литературната интерпретация включва основни термини като сътворение, грях, ритуал, посвещение, кръщение, съживяване, възраждане и т.н. В помагалото на Маргарита Христова *Библията в часовете по литература* (2002) се проследяват различни библиейски теми в българската и западната литература и в изкуството. За да се открие доколко се е наложила *Библията в езика ни* (2002), от голяма помощ би бил речникът на В. Вѝтов, който изследва произхода на библиейските фрази и местата, където се откриват, като доказва, че наистина са заели солидно място, превърнали са се в

устойчиви словосъчетания, за повечето от които дори не си даваме сметка откъде са дошли.

За да бъде един преподавател подготвен да предаде цялото това богатство, е нужно до голяма степен самоподготовка. Във висшите училища не присъства задължително предмет Библия и литература; има само свободнoизбираеми курсове, които не са мълък брой. В СУ преподаватели като Калин Михайлов, Искра Шомова, Маргарет Димитрова, Милена Кирова предлагат съответно следните курсове: *Християнски мотиви в западноевропейския роман; Библия и екзегеза; Библията в европейската култура, Библия и литература* и др., но като че ли интересът към тях не е голям. Все пак днес сме облагодетелствани до някаква степен – допреди 30-ина години дори „не съществуваха“ религиозни теми и мотиви¹⁾. Редица съвременни литературоведи актуализират връзката религия – литература (Светлозар Игов; Владимир Атанасов; Мария Панайотова, Милчо Петров). В свои статии Е. Джевиецка²⁾ обръща специално внимание на липсата на разграничение между библейските мотиви и елементите на православната християнска традиция в българското литературознание, поради което библейски, народни и елинистични мотиви често се смесват.

Един от основните проблеми на съвременното общество е, че чувствителността му към религиозното, сакралното е силно обедняла. Представително изследване на Института по социология на БАН от 2006 г. сочи, че за едва 2,4% от интервюираните предпочитаната за четене книга е Библията³⁾. Затова, като преподаватели, следва да осъзнаваме степените на присъствие на библейски елементи, да имаме изградени рефлексии към тях. Да сме чели книгата с голямо „Б“, както и да търсим начини да се самообразоваме по темата. Библията вече не е държана под ключ и не е нужно специално разрешение, за да стигнем до нея. След периода на войнстващ атеизъм и деструктивен подход към духовни и културни стойности, сега сме свидетели и на епизодични усилия за „завръщане към Бога“ в България със строежите на нови църкви, параклиси, реставрацията на стари духовни средища, печатането на нови преводи на Библията и издаване на библейски речници, атласи, сборници, духовна литература, вкл. и за деца, както и на изследвания за връзките на литературата с нейното начало (вж. Ив. Радев, Лорина Тодорова, Д. Ефендулов, Маргарита Христова). Дори са обявени години, посветени на Библията (2007 – 2008), а през 2021 г. се навършват 150 години от публикуването на Свещеното писание на съвременен български език. Подобни усилия са насочени към възстановяване на разбирането за пълноценния контакт на литературата с Библията, на знанието за мястото на човека и религията като същност в литературата и създават условия за задълбочаване на научния интерес към тази проблематика.

Съществуващите музеи на Библията в Тел Авив, Израел, в Мюнстер, Германия, във Вашингтон, който отвори врати през есента на 2017 г.⁴⁾, дори този във Варна биха могли да се използват като нагледен пример и да предоставят на

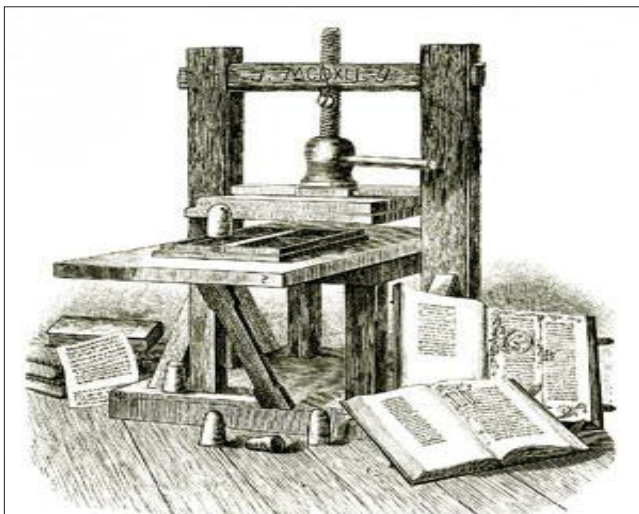
учителя идеи за практически задачи. При подготовка и представяне на проекти, свързани с прочетеното в сайтовете на музеите, се развиват компетентностите на учениците да правят междупредметни връзки с изучаваните чужди езици – немски, английски. Един от първите факти, от които може да се тръгне при представянето на Библията, е оригиналната старогръцка дума и нейното значение *Βιβλία* – книги, както и сродната дума – библиотека. Библията е писана в продължение на 1500 години на три езика – староеврейски, гръцки и арамейски, и е най-превежданата и издавана книга с преводи на 683 езика на цялата Библия и на 1534 езика на Новия завет (към октомври 2018 г.⁵⁾). Старославянският (старобългарски) превод на Кирил и Методий, започнат през 863 г., е сред най-ранните европейски преводи на език, различен от свещените.

Най-общо на учениците следва да се представи информацията, че Библията представлява древен сборник от свещени текстове – Стар завет (почитан от евреи и християни, като отделни части от него приемат мюсюлманите) и Нов завет (почитан от християните и отнасящ се до раждането, живота, учението на Исус Христос, на делата на учениците Му, с разказ за края на света и Страшния съд). Канонът е мярката, по която на Вселенските църковни събори се определя кои книги да влязат в Библията, като има разлика между православния, католическия и протестантския брой книги. Важно е да се посочи, че общо 66 са общоприетите за всички вероизповедания, като към Стария завет католиците прибавят 14 книги, а православните – 11, но ги наричат неканонични, а апокрифите са отделни книги, писани много по-късно и те се доближават повече до художествената литература.

Фигура 1.
Кодекс
Амиатинус
от VIII в.
в библиотека
„Лоренциана“
– Флоренция,
Италия

Папирусът и пергаментът са основните материали за писане, използвани от библейските писатели (над 40) и преписвачи. Юдеите обичайно поставят свитъците с Писанието в глинени съдове, за да ги съхранят, и по този начин библейски ръкописи, някои от които на повече от 2000 години, оцелеляват и до днес. Не е открит друг древен текст с толкова много ръкописи! Съвременното доказателство за точността на преписите са свитъците от Мъртво море, намерени през 1947 г., които са правени едно хилядолетие преди най-стария известен дотогава ръкопис. Общо до днес са запазени над 25 000 ръкописа на части от Новия завет, на второ място се нарежда Омировата „Илиада“, от която са запазени едва 643 ръкописа, като първият препис е от XIII в. В тази посока може да се коментира връзката между литературата и другите изкуства – живопис, книговезане, както и с книгопечатането – печатната преса на Гутенберг е създадена с цел отпечатване на Библията около 1439 година, а самият той е наречен „Човек на хилядолетието“ (второто).

Фигура 2.
Печатната преса
на Гутенберг

Библията остава ценна книга не само за религиозните, но и за всички хора – тя е велико произведение на словото, забележително постижение на човешката култура. Това е базов текст, тъй като сам създава знакова система; понятия, архетипове, образи, теми, мотиви, метафори. Без Библията не би могъл да се прочете уникалният код на европейската култура и литература. Съществуват обаче известни проблеми с делението на книгите в Библията. Обикновено се оформят следните дялове: Петокнижие (Тора), Пророци, Писания (исторически, поезия, притчи и пословици, поучителни повести, басни, алегии); Евангелия, деяния на апостолите, апостолски послания, откровение, но такова подреждане е доста условно, тъй като историческите книги съдържат

поезия, пророчества; епосът – биографии, пророците – истории, мъдрости, и т.н. За нуждите на часовете по литература може да се проследи тематичното и жанровото богатство на Библията, изразено по следния начин:

- исторически книги (описания, биографии, хроники)
- религиозна поезия
- законодателни книги
- пророчески книги (предсказания)
- притчи, поговорки, пословици, басни, афоризми
- лирически поеми
- епически разкази
- философски поеми
- епистоларни книги (послания)
- слова (речи), молитви и др.

Въпреки това разнообразие от фактори, жанрове, условия, от първата до последната страница Библията проследява един основен разказ за изкуплението на човечеството от Бога, което следва да се подчертава при изучаването ѝ, независимо какъв сюжет бива разглеждан. В основата на хиляди произведения на литературата и изкуството са заложили основни библейски теми и мотиви⁶⁾ и те съпътстват духовния живот на човечеството до днес. Тяхната полисемантика и междутекстовите връзки, които осъществяват с други литературни творби, би следвало да се представят не само на учениците в V и в VIII клас, както е предвидено в новите програми по литература на ДООИ⁷⁾. За да се проникне в смисловите дълбини на изучаваните произведения, няма да е достатъчно те да се тълкуват единствено в контекста на времето, в което са се появили, а са нужни и онези елементи, които носят по-древни послания, съхранили своята самоценност в динамичния литературен поток. Срещат и такива „профанни“ мотиви, които получават своето съдържание и смисъл чрез връзката си с религиозните мотиви или в съпоставка с тях. Изследването на мотивите по тази логика би трябвало да предхожда изследването на контекста (Pileva, 2018: 39).

Според ДООИ темата за библейското сътворение е включена в материала за V клас (влязла в сила от учебната 2016/2017 година) като част от митологичния модел за света, непосредствено след древногръцките митове и легенди и преди втория раздел – „Фолклорен модел за света“, в който се разглежда и легендата „Господ и дяволът правят света“. Такова разпределение донякъде е проблематично, тъй като учениците на този образователен етап трудно правят разлика между мит, приказка и легенда и лесно биха поставили библейското сътворение сред останалите фантастични сюжети. За да се избегне подобно объркване, би било редно да се обособи отделен раздел – „Библейски модел на света“, на който да се обърне специфично внимание, с оглед на християнската култура, от която сме част, или преподавателят да се опита прецизно да го разграничи от останалите.

Сътворението може да се представи нагледно с една от най-прочутите творби на Микеланджело (фиг. 3):

По книгата Битие, I глава, съществуват множество филмови варианти, като някой от тях⁸⁾ може да се представи в часовете, за да добият учениците визуална представа в кой ден какво е създадено! Когато проверят колко пъти в текста се повтаря фразата „и рече Бог“, ще могат да коментират ролята на словото при Сътворението. Други въпроси за разсъждение се оформят около създаването на човека „по образ и подобие“ на Бога и значението на изреча „блажено неведение“. А вместо да се търси противоречие между двата разказа за сътворението на човека от първа и втора глава на Битие, те могат да се оближат чрез общите аспекти, заложи в тях.

Алюзии със Сътворението могат да се открият в стихотворенията: *Моята молитва* на Христо Ботев; *Човек бе сътворен от кал* на Ат. Далчев; *На седмия ден* на Борис Христов. Такива обаче следва да се предлагат на по-любознателни класове или в свободно избираеми курсове, тъй като в предвидените стандартно часове не би стигнало време. Най-общо в V клас се върви в посока на сравняване с митовите на различните народи за сътворението на света, но много добре трябва да се разграничат понятията *библейски разказ*, *мит*, *легенда*, *приказка*, както и да се провокира интерес към Библията и да се посочи, че им предстоят нови срещи с нея⁹⁾.

Останалите библейски сюжети са включени в програмата за VIII клас от учебната 2017/18¹⁰⁾. С оглед на контекста, в който са поставени за изучаване в първия гимназиален клас, обобщението може да се ориентира както назад –

към античната старогръцка литература и митологичните представи на гърците, така и напред – като основа за разбирането и анализирането на старобългарската и западноевропейската литература (вж. Christova, 2002: 238). Нужно е да се работи върху способността на учениците да тълкуват текста първооснова и неговата полисемантичност, както и да извеждат символни и метафорични значения на библейските образи и мотиви, което помага за интерпретацията на други произведения, осъществяващи диалог с Библията (Christova, 2002: 238). Междутекстовите връзки с някои литературни творби са по-дълбоки и предполагат възбуждане на сложна асоциативна верига; в други са в нравствено-психологичен план, свързани със съдбата на съвременника; а в трети са визирани директно библейски постулати, реплики, ситуации, образи (Christova, 2002: 239). Религиозните мотиви се срещат някъде по-ярки и присъствието им е видимо, другаде са по-бледи, разхвърляни в текста и трудно могат да се открият като гнездо, но въздействат като цяло. Мотивът може да стане част от религиозния фон на творбата, той може да е закодиран, да не се споменава директно, но да води в тази посока. Тематичната обвързаност на някои мотиви може да остане незабелязана. Често вниманието на учениците бива привлечено към лайтмотивите, както и към паралелни съставни мотиви, които са от огромна важност за осъзнаване на художествения смисъл и дълбинните значения на конкретния текст и не би следвало да се пренебрегват при преподаването на литература (вж. Pileva, 2018: 35).

За представяне на Грехопадението според III глава на Битие отново може да се потърси картина на Микеланджело, на Рубенс или др. Въпросите, които биха помогнали при поднасянето на материала, се свързват с произхода на изреча „забраненият плод“, с мотивацията на човека да престъпи Божията заповед, с причините за прогонването от рая, с последствията от грехопадението. Могат да се разгледат образите и метафорите – дървото на познанието (като се обърне внимание, че не е ябълка!) и дървото на живота.

Непосредствен резултат от грехопадението представлява братоубийството според Битие, IV глава (вж. картината на Рубенс). Проблемните ядра, около които може да се насочи интерпретацията, са прокълнатиот от Бога Каин да стане скитник по земята, но и защитата му да не бъде убит след извършеното престъпление, както и дали всяко убийство може да се нарече братоубийство. Творбите от българската литература с подобни мотиви са: *Песен за човека* на Н. Вапцаров, *Проклятие* на П. Яворов, *Честен кръст* на Б. Христов, *Каин* на Асен Разцветников, *Гергьовски огньове* на А. Каралийчев, *Гераците*, *Земя* на Елин Пелин; а братоубийството става емблематичен мотив за септемврийските събития от 1923 г.

Изходът от Египетското робство би могъл да се представи с хита на Луис Армстронг *Go Down, Moses*¹¹⁾ и да се акцентира върху някои от следните аспекти на Моисеевия път:

- Раждане, спасение и възпитание
- Призив за освобождение на Божия народ
- Египетските язви и еврейската Пасха
- Изход и минаването през Червено море
- Пътят в пустинята (символ на трудностите в житейския път на човека)
- Декалога (10-те Божии заповеди)
- Издигането на скинията (свещилището), видове жертви
- От Златния телец до влизането в Ханаан.

Някои от творбите с мотиви от Моисеевото дело би било полезно да се разгледат във връзка с този сюжет: *Робинзон Крузо* (Даниел Дефо), *Микел Анжели* (Пенчо Славейков), *Гераците* (Елин Пелин), *Десетте заповеди* (Хр. Смирненски), *Преди да се родя и след това* (Ив. Петров), *Крадецът на праскови* (Емилиян Станев), *Септември* (Гео Милев), *Евреи* (П. Яворов), *Под игото* (Ив. Вазов). Въпроси, които биха помогнали при поднасянето на материала, са: Свободни ли са израиляните след извеждането им от Египет – робската земя? Какви са отношенията между Бога и Неговия народ по време на пътуването им в пустинята? Защо трябваше да скитат 40 години, преди да стигнат до Обетованата земя (след като разстоянието може да се премине за около 40 дни)? Какво символизират следните места от Стария завет: Египет; Синайската пустиня; Ханаан? Какви принципи са заложили в 10-те Божии заповеди и актуални ли са всички те днес?

Раждането на Христос също би могло да се представи чрез песен – напр. „Тиха нощ“¹²⁾, която е на над 200 години¹³⁾, а у нас пристига благодарение на списание „Зорница“ през 1864 г. На „Тиха нощ“ се приписва и следното чудо: по време на Първата световна война през 1914 г. тя е изпята от войници едновременно на немски и английски по време на Коледното примирие и така огънят спира. Не трябва да се пропуска фактът, че християнският Бог има три лица – Отец, Син и Свети Дух, като чрез Сина приема човешки облик („въплъщава се“) и живее сред хората като Исус от Назарет, син на дърводелец. Могат да се направят препратки към следните творби в българската литература: *Колела* на Дора Габе; *Святата* на Ел. Багряна; *Рождество* на Ив. Вазов, а в изобразителното изкуство – към *Рождество* на Карло Марати; *Поклонение на овчарите* на Рембранд. Някои от темите за размисъл са свързани със следните проблемни ядра: дали могат ли да се открият старозаветни пророчества за раждането на Христос? Къде трябва да побегнат Йосиф и Мария след раждането на Христос и с каква цел? Коментар на богочовешката същност на Спасителя. Последната идея може да се свърже и със сюжета за Възкресението. За илюстрирането на Страстната седмица примерни картини за разглеждане са на Леонардо да Винчи, Доменико Гирландайо, *Празният гроб* на Анибале Карачи. В литературата се откриват алюзии във *Великден* на Дора Габе; *Христос възкресе* на Л. Каравелов, но може да се разширят с коментари, свързани с *Хрониките на Нарния*

на К.С. Луис. Изникват и множество въпроси за разсъждение: Как разгледаните евангелски епизоди от раждането до Възнесението потвърждават божествеността на Исус Христос? Какъв е мотивът на Юда да предаде своя Учител? Заслужава ли осъждение реакцията на Тома Неверни? Ако трапезата може да се разглежда като място на единение и общение, хлябът символ на какво е?

За затвърждаване на знанията и оформяне на обобщителен урок, в който да се работи по групи от 4 – 5 ученици, би помогнала следната идея, предложена от М. Христова (2002: 237): в началото на часа, въз основа на изученото и достигнатото като открития вследствие на анализационния подход към текста и наблюдения върху интертекстуалността се прави връзка Стар – Нов завет; литература и изкуство; припомня се кодовата същност на Библията, като резултатите могат да се наснесат в подобна на предложената от нея схема:

Тема (библейска история или проблем)	Основна интерпретация, символни и метафорични значения	Връзка с други текстове от Библията	Диалог с литературата ¹⁴⁾	Диалог с изкуствата
---	---	--	---	------------------------

Христова разглежда и необходимия минимум знания и умения, сред които учениците да откриват сходства между старозаветни и новозаветни писания от гледна точка на познатите теми, мотиви, образи; да са наясно с формите на проява на интертекстуалността, както и да са запознати с християнските и библейските теми в изобразителното изкуство, музиката и др. За извеждане на обобщение Христова предлага и вариант с разглеждане на двете метафори на човешкия живот: като *път* и *книга* чрез библейските цитати „Аз съм пътят, истината и животът“ (Йоан 14:6); „Който победи... никога няма да излича името му от книгата на живота“ (Откр. 3:5).

Универсалността на библейските образи, теми, сюжети и мотиви е причина те да се превърнат в често употребяван код в литературните творби; в знакова система в изкуството поради полисемантичността си и връзката с човешкия космос. Те са устойчиви модели със специфична определеност в различните епохи, а християнската култура е глобален възглед за света на европейската общност (вж. Christova, 2002: 241, 242). Духовните нужди не са престанали да съществуват, независимо дали са приемани, или не и ученикът продължава да търси отговор на духовния копнеж на душата си, както и някакъв знак – опора, който да сложи край на напрежението, предизвикано от относителността в съвремението; да се определи в обективната реалност, за да не бъде сляп консуматор на масовата култура, облъчваща го в медийното пространство. Разновидностите на религиозния опит не само биха обогатили представата за пълнотата на литературния текст и заложените в него извечни стойности, но и биха спомогнали за изграждане на естетически вкус.

Един обмислен опит за обръщане на литературата към библейското начало, неговото преосмисляне и преоткриване, както и започналото преразглеждане

на знанието за световната литература и възстановяване на скритата истината за българската литература – цензурирана безогледно в периода 1944 – 1989 г. (вж. Nedelchev, 2012), постепенно освобождават затворения за десетилетия в тесните рамки на класови позиции човешки дух. Това помага и да се разграничи *философският възглед за духа* в литературата като вътрешна сила на човека, воля за справяне със ситуацията и устрем към непознатото от *религиозния* – свръхестественото начало и Божията намеса в живота. Библейските модели оцеляват в литературата изключително дълго, а без заложените в творбите извечни стойности представата за тях остава непълна. Така че колкото повече литературната интерпретация в училище се доближава до „изворите“, толкова по нараства броят на религиозните факти; колкото повече центрове на сакралното намира тя, толкова повече обогатява, променя, подрежда литературната рецепция.

Един от възможните пътища пред съвременното образование е изграждане на ново отношение към библейското наследство, както и съзнание за неговите неизменни морални ценности, теми, образи, мотиви. Не трябва да спира процесът на преосмисляне на литературни текстове и дистанциране от критически соцтвърдения – резултат от грубото действие на безалтернативната идеология, стеснила полисемантичността на творбите чрез отнемане на Божественото начало; на надмогване на идеологическия прагматизъм и школския интерпретаторски модел при работа с литературния текст, както и на търсене на препратки към „достояния на световната култура от рода на митотворчество и митология, религия и теология“ (Efendulov, 2004: 113). Подобни изследвания несъмнено допринасят за проучванията върху историята и значенията на религията.

За финансирането по време на изготвянето на статията изказвам благодарност на програмата на МОН „Млади учени и постдокторанти“.

БЕЛЕЖКИ

1. В сб. от типа „Теми и образи в художествената литература“ (1974) се откриват всякакви теми, но не и религиозни.
2. <http://bgmodernism.com/Nauchni-statii/Ewelina_Drzewiecka>; <http://bgmodernism.com/our_modernism/Ewelina_Drzewiecka> последно посетени на 10.05.2019.
3. Вж. Библията в България (сб. доклади). София: Библейска лига, 2007, 71 с.
4. <<https://www.museumofthebible.org>>
5. <<http://www.wycliffe.net/statistics>>
6. Вж. Речник на религиозните мотиви в приложението (Pileva, 2018: 305 – 322).
7. <<https://www.mon.bg/bg/28>>

8. <<https://www.youtube.com/watch?v=3cWbBJL4f7k&t=7s>>
9. Тези, които изучават СИП „Религия“, са значително улеснени в разбирането на материала.
10. Програмата е приета на 17.03.2016 г.
11. <<https://www.youtube.com/watch?v=vf6jBP4YXwo>>
12. <<https://www.youtube.com/watch?v=sQ-EYF9VQkQ>>
13. Родното ѝ място става градчето Оберндорф, Австрия, в нощта на Рождество през 1818 година.
14. За тази и следващата графа е нужно предварително да е работено върху диалога с други творби, може и да се раздадат работни листове с произведенията, които тепърва ще се изучават. Този модел на работа дава възможност на учениците да коментират библейските сюжети като възплъщение на цялостен модел на човешко поведение, да коментират отделни откъси, мотиви, образи, символи, в които най-ясно са представени принципите на християнската нравствена норма; да откриват влиянието на християнската култура върху европейската цивилизация (вж. Christova, 2002: 240).

ЛИТЕРАТУРА

- Христова, М. (2002). *Библията в часовете по литература*. В. Търново: Слово.
- Ефендулов, Д. (1993). *Българска литература и библейска традиция*. Ловеч: Обектив.
- Ефендулов, Д. (2004). *Религия и художествена литература*. Варна: Барс-агенция.
- Елиаде, М. (2000). *Търсенето. История и смисъл в религията*. София: Лик.
- Фрай, Н. (1993). *Великият код. Библията и литературата*. София: Гал-ико.
- Михайлов, К. (2007). *Християнство и идентичност*. София: Нов човек.
- Неделчев, М. (2012). *Цензурираните класици*. София: Сиела.
- Пилева, М. (2018). *Бунт, надежда, изкупление: Англезичните преводи от българския XIX в.* София: Кралица „Маб“.
- Радев, И. (1999). *Библията и българската литература*. В. Търново: Абагар.
- Рашева-Мерджанова, Я. (2007). Библията в училище – педагогическа концепция и методологическа парадигма. *Електронно списание LiterNet*, № 6 (91) < https://litenet.bg/publish20/ia_merdzhnova/bibliiata.htm > последно посетен на 12.07.2019.
- Тодорова, Л. (1999). *Библията и нейното място в историята на европейската литература*. В. Търново: Faber.
- Вътов, В. (2002). *Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход*. В. Търново: Слово.

REFERENCES

- Christova, M. (2002). *The Bible in Literary Classes*. V. Tarnovo: Slovo.
- Efendulov, D. (1993). *Bulgarian Literature and Biblical Tradition*. Lovech: Objectiv.
- Efendulov, D. (2004). *Religion and fiction*. Varna: Bars-agency.
- Eliade, M. (2000). *The Quest: History and Meaning in Religion*. Sofia: Lik.
- Frye, N. (1993). *The Great Code. The Bible and Literature*. Sofia: Gal-Iko.
- Mihailov, K. (2007). *Christianity and identity*. Sofia: A New Man Publishing.
- Nedelchev, M. (2012). *Censored classics*. Sofia: Ciela.
- Pileva, M. (2017). The Use of Religious Motifs in Teaching Literature at High Schools and Universities in Bulgaria. // *Motus in verbo*, roč. VI, č. 1, s. 30 – 38. ISSN 1339-0392 <<http://www.motus.umb.sk/archiv/11>>
- Pileva, M. (2018). *Rebellion, Hope, Redemption: English-language translations from the Bulgarian XIX century*. Sofia: Queen “Mab”.
- Radev, I. (1999). *The Bible and Bulgarian Literature*. V. Tarnovo: Abagar.
- Rasheva-Merdjanova, Y. (2007). The Bible at School – Pedagogical Concept and Methodological Paradigm. *LiterNet Electronic Journal*.
- Todorova, L. (1999). *The Bible and its place in the history of European literature*. V. Turnovo: Faber.
- Vatov, V. (2002). *The Bible in our language. Glossary of Phraseologies of Biblical Origin*. V. Tarnovo: Slovo.

THE BIBLE AND INTERTEXTUAL DIALOGUE AT SCHOOL

Abstract. The article focuses on the benefits of introducing the Biblical study in the school on the learners' literary interpretive competences. This study as a part of literature classes, although its place is not precise enough, and the number of hours provided for it is not enough, is important for the Bulgarian education after decades of silence about the existence of Biblical themes, images, and motifs. The paper points out that teaching should focus not only on the study of the Bible but on the way certain Biblical elements function in other works as well as practical examples with intertextual links and references are given. The paper emphasizes the importance of Biblical knowledge for cultural growth and shaping aesthetic taste of students.

Keywords: motif; theme; Bible; literature; intertextuality; religious concept; culture

✉ **Dr. Maria Pileva**
University of Sofia
15, Tsar Osoboditel Blvd.
Sofia, Bulgaria
E-mail: marywinny@abv.bg